

عظمت ۱۳ آبان در هیچ کدام از آثار مستند دیده نمی شود

# خواب سنگین مستند در لانه



مریم فضالی خبرنگار گروه فرهنگ

۴۵ سال پیش، زمانی که آمریکا قبول کرد محمدرضا شاه پهلوی به این کشور سفر کند، شاید فکرش را نمی‌کرد که با قبول این دادخواست برای

## مستندهای ایرانی: جاسوسان در لباس سفارت

➤ **انقلاب در خیابان روزولت**

«انقلاب در خیابان روزولت» به کارگردانی حمید عظیمی که در سال ۱۳۹۱ اکران شده، این مستند نیمه‌بلند و انگلیسی‌زبان درباره داستان مقدمات و پیامدهای واقعه سرزوث‌سازی است که صبح ۱۳ آبان سال ۵۸ در خیابان روزولت سابق تهران رقم زده شد و دو دوره جنگ سرد را به هم پیوند داد. این مستند با بیان یک استثنا در قاعده دموکراسی که در هفت دهه اخیر بیشتر از یک قاعده رایج بوده است، به تاریخ دخالت‌های دولت آمریکا در کشورهای مختلف جهان ازجمله ایران و همچنین تسخیر لانه جاسوسی در تهران می‌پردازد.

حمید عظیمی به چگونگی شکل گرفتن ایده مستند با توجه به شرایط منطقه اشاره و بیان کرد: «زمانی که سراغ ساخت این مستند رفتم، بحث بیداری اسلامی دراج خود بود و در آن زمان نوعی گسل و شکاف میان رسانه‌های داخل و خارج از ایران به وجود آمده بود و این شکاف و خلأ به وجود آمده دلیل عمده ساخت این مستند شد.»

کارگردان مستند «انقلاب در خیابان روزولت» با اشاره به شبکه‌های رسانه‌ای ایران و فعالیت آنها در زمان بیداری اسلامی کشورها بیان کرد: «شبکه‌هایی مثل پرس‌تی‌وی که باید دغدغه مخاطب انگلیسی‌زبان را برطرف می‌کردند، تنها به ترجمه اخبار از سایت‌های داخلی اکتفا کردند و شبکه العالم هم تا حد زیادی از جریان رسانه‌ای عقب ماند. شاید شبکه‌های ما برای خود توجیهاتی داشته باشند اما اینها باعث شد در مؤسسه سفیرفیلم برای این خلأ رسانه‌ای نقشی ایفا کنیم و البته در این حوزه با مشکلاتی مواجه بودیم. در آن زمان کار بین‌المللی در این حوزه نداشتیم، کادر نیروی انسانی در مؤسسه کافی نبود و از همه مهم‌تر اینکه زبان اثر باید به شکلی بین‌المللی مطرح می‌شد و چون ما چنین تجربه‌ای نداشتیم کارمان سخت شده بود.»

کارگردان مستند «انقلاب در خیابان روزولت» با اشاره به روز ۱۳ آبان و تسخیر لانه جاسوسی آمریکا تأکید کرد: «نقش ۱۳ آبان فقط این نیست که نوع رابطه ایران و آمریکا را نمایش دهد، بلکه این واقعه تاریخی یک نقش فاعلی دارد و در ادامه روابط بین دو طرف تأثیر می‌گذارد. هدف ما هم از ساخت این مستند این بود که به دنبال نقشی الهام‌دهنده باشیم و از این طریق دکترین آمریکا را نشان دهیم.»

حمید عظیمی با اشاره به کیفیت پایین تصاویر آرشیوی مربوط به فیلم‌های زمان انقلاب و سختی استفاده از تصاویر آرشیوی داخل صداوسیما بیان کرد: «غالب این تصاویر آرشیوی کیفیت خوبی ندارند و آن هم به این دلیل است که از اینترنت دانلود می‌شوند و اتفاقاً فیلم‌هایی‌اند که در ابتدای انقلاب توسط غرب گرفته شده است و بعد توسط رسانه‌هایی مثل بی‌بی‌سی در فضای مجازی قرار داده‌شده است اما صداوسیما خود ما این دست‌رسانی‌ها را برای مستندسازان فراهم نکرده است. زیرساخت برای مستند به‌گونه‌ای مهیا نیست که مستندساز برای اثر خود به‌راحتی به سازمان صداوسیما برود و تصاویر موردنظرش را پیدا کند. باید آرشیوی‌های بسیاری انجام شود تا ابتدا بتوانید وارد صداوسیما بشوید و بعد تازه زمان محدودی را برای شما قرار می‌دهند که با سیستم‌های سطح پایینی موضوع مورد نظر خود را جست‌وجو کنید. البته این الگوهای جست‌وجو به‌نحوی‌اند که دسترسی به همه تصاویر برای شما امکان‌پذیر نیست. این نوع سیستم جستجوی تصاویر در آرشیو سازمان صداوسیما به‌گونه‌ای است که خود به ساخت یک مستند نیاز دارد درباره اینکه چگونه می‌توانید از بزرگ‌ترین ارگان سمعی و بصری جمهوری اسلامی ایران فیلم آرشیوی تهیه کنید تا برای همین کشور مستند بسازید.»

➤ **قرارداد ۱۹ ژوئن**

دانشجویان درپی تسخیر سفارت آمریکا در سال ۵۸، تعدادی از دیپلمات‌های این کشور را گروگان گرفتند و این مسئله در دولت وقت تبدیل به جریان در قالب مذاکره طولانی مدت می‌شود. بهزاد نبوی از طرف دولت شهید رجایی سرپرست مذاکرات می‌شود. «قرارداد ۱۹ ژوئن» در تاریخ سیاسی ایران با نام «بیانه الجزایر» شناخته می‌شود. مستند «قرارداد ۱۹ ژوئن» به کارگردانی ایمان گودرزی، در ژانر تاریخی باگرایش سیاسی، روایتی از یک تطق تاریخی از مذاکره ایران و آمریکا می‌کند. مهم‌ترین ویژگی این مستند مطابقت آن با شرایط و مسائل

## مستندهای خارجی: چرایی تسخیر

➤ **مستند کودتای آمریکایی/ American Coup**

مستند American Coup (کودتای آمریکایی) به بررسی دخالت‌های ایالات متحده در تغییرات رژیم‌ها و کودتاها در کشورهای مختلف می‌پردازد. این مستند به ویژه روی وقایع و تجارب کشورهای آمریکای لاتین، در دهه‌های ۱۹۵۰تا ۱۹۸۰، متمرکز است. مستند به این موضوع می‌پردازد که چگونه ایالات متحده به حمایت از برخی دولت‌ها و سرنگونی دیگران پرداخته و تأثیر این سیاست‌ها روی مردم و جوامع آن کشورها را بررسی می‌کند. در این مستند، داستان کودتای سال ۱۹۵۳ در ایران روایت می‌شود. کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ که با طرح و تحریک آمریکا و بریتانیا و رهبری ارتش شاهنشاهی ایران انجام شد. در این کودتا دولت محمد مصدق نخست‌وزیر ایران دچار سرنگونی شد. تأثیرات این اتفاق تا تسخیر سفارتخانه آمریکا دنباله‌دار بود و در این مستند به گروگان‌گیری آمریکایی‌ها اشاره می‌شود. این مستند

بیش از چهاردهم، در ایران سفارتخانه‌اش بسته شود. ۴۵ سال از آن روزی می‌گذرد که دانشجویان پیرو خط امام به خیابان روزولت قدیم آمدند و با تحصن و تسخیر لانه جاسوسی حرف‌شان را به دنیا زدند. باینکه سال‌های زیادی از این اتفاق گذشته، اما کماکان روز ۱۳ آبان خیابان مفتوح میزبان دانش آموزانی است تا این اتفاق را زنده نگه دارند.

شاید برای برخی این سؤال مطرح باشد که چرا با گذشت چهل‌و‌اندی سال از تسخیر لانه جاسوسی، هنوز هم باید هرسال این واقعه تاریخی را زنده نگه داشت؟ این سؤالی است که نشان از کم‌کاری در کارهای فرهنگی مرتبط با این موضوع دارد. مستند، یکی از ابزارهای می‌تواند در تبیین و چرایی این اتفاق کمک زیادی کند. این واقعه به

اعتراف کرد که «در آن مقطع تاریخی اصلاً سواد دیپلماتیک نداشتیم». دو سه روز بعد از ضبط تماس گرفت و گفت که اگر فیلم پخش بشود شکایت و پیگرد قضایی می‌کند.»

➤ **نیمه‌شب ۲۴ آوریل**

مستند «نیمه‌شب ۲۴ آوریل» شاید به طور مستقیم موضوع سفارتخانه آمریکا را در نظر نگرفته باشد، اما به ابعاد جدیدی از ماجرای تسخیر لانه جاسوسی می‌پردازد. در نیمه‌شب ۲۴ آوریل، پنجم اردیبهشت‌ماه ۱۳۵۹ نیروهای آمریکایی وارد صحرای طیس شدند تا از آن طریق گروگان‌های سفارت آمریکا در تهران را آزاد کنند. جواد موگویی، کارگردان مستند به حادثه طیس و اتفاقات بعد از آن پرداخته است؛ اینکه عملیات از کجا شروع شد، چه اهدافی را دنبال می‌کرد، طراحی آن چطور بود و اگر از طیس عبور می‌کردند، عوامل ایرانی قرار بود چطور به کمک آنها بیایند. این مستند در گفت‌وگو با خلیان آمریکایی و واکاوی در شهادت شهید محمد منتظر قائم کوشیده تا پاسخی برای چرایی بمباران هلی‌کوپترهای باقی‌مانده از نیروهای مهاجم آمریکایی در صحرای طیس بدهد. پس از تسلط دانشجویان پیرو خط امام بر لانه جاسوسی، آمریکا نیروهایش را در عملیاتی موسوم به «پنجه عقاب» به ایران اعزام کرد. با رخ دادن طوفان شن در صحرای، نقشه‌ها نقش بر آب شد و نیروهای آمریکایی در طیس زمین‌گیر شدند.

اصرار ابوالحسن بنی‌صدر، رئیس‌جمهور ایران برای بمباران طیس و تلاش نیروهای سپاه پاسداران برای دستیابی به اسناد داخل هواپیماها، معماهایی را به وجودآورده است که این مستند در پی رمزگشایی از آنهاست. پس از اعازم شدن نیروهای سپاه پاسداران به محل حادثه در طیس، تعدادی جنگنده اف-۱۴ پرواز منطقه را بمباران کردند. علاوه‌بر به شهادت رساندن منتظر قائم، فرمانده سپاه یزد، تعداد زیادی هم مجروح شدند. اگرچه بنی‌صدر، دلیل بمباران را جلوگیری از احتمال بازگشت آمریکا به ایران و شهادت «منتظر قائم» را سهوی اعلام می‌کند اما بمباران دوباره هلی‌کوپترها در صبح روز فردا، نشان از مسائل پشت‌پرده‌ای دارد که این مستند قصد دارد آنها را واکاوی کند. اسنادی که از لانه جاسوسی باقی‌مانده است و اظهارات خلیان آمریکایی، کمک زیادی به بازشدن گره‌های این ماجرا می‌کند. با بررسی اسناد سفارت آمریکا و اسناد مربوط به ارتباط بنی‌صدر با آمریکایی‌ها مستند شکل جالبی به خود می‌گیرد.

البته این مستند با نقدهایی نیز روبه‌رو بوده است. سلیمی‌نمین درباره ضعف‌های این مستند می‌گوید: «در آثار قبلی موگویی یک نوع عدم توازن وجود داشت، الان هم عدم توازن در مصاحبه‌شوندگان وجود دارد؛ یعنی کفه بیان مسائل از جانب یک عده با یک جهت‌گیری نسبت به کسانی که باید از خود دفاع کنند، سنگین و مستند یک طرفه است و فقط آقای صباغیان را متفاوت از بقیه در جهت‌گیری‌ای که مستند دارد، می‌بینیم.» موضعی که موگویی با رد آن می‌گوید: «ساخت مستند سیاسی بسیار دشوار است و این‌طور نیست که با هر کسی تماس گرفتید بلافاصله قبول کند. ما لیست چهل، پنجاه نفره داشتیم و با همه هم تماس گرفتیم، اما کسی حاضر نشد صحبت کند.» او حتی در جایی می‌گوید: «حتی به خود بنی‌صدر هم دسترسی پیدا کردیم، اما مبلغی که در قبال مصاحبه از ما خواستند، بسیار بالا بود. این مستند به دلیل دسترسی به برخی منابع پیشنهاد خوبی برای اکران در دانشگاه‌هاست.» جواد موگویی، کارگردان مستند، علت و نحوه شکل‌گیری مستند نیمه‌شب ۲۴ آوریل را می‌گوید: «کار پژوهشی فیلم را با دو محور شروع کردیم؛ یکی اسناد و مدارک که با آرشیو روزنامه‌ها بود و دیگری با تاریخ شفاهی. یعنی خوشبختانه در این کار با گذشت سه دهه از واقعه هنوز برخی از افراد حادثه در قید حیات بودند؛ کسانی که با خود شهید منتظر قائم بودند تا دوستان و همکاران بنی‌صدر و شخصیت‌های مختلف که خدا را شکر تقریباً توانستیم به همه آنها دسترسی پیدا کنیم.» موگویی درباره توجه آمریکایی‌ها به این موضوع گفت: «حداقل ۴۰ جلد کتاب درباره ماجرای طیس منتشر شده و ده‌ها مستند و فیلم سینمایی ساخته‌اند، آنها به تاریخ اهمیت زیادی می‌دهند، اما به‌طور کلی ما شرقی‌ها چندنان توجیهی در تاریخ نداریم. حتی بسیاری از تصاویر آرشیوی را از منابع آمریکایی و تا حدی فرانسوی جمع‌آوری کردیم.»

دلیل اهمیتش مبنای ساخت آثاری برای مستندسازان قرار گرفته و درباره آن مقالات بسیاری نوشته شده است. اما هنوز آثاری که بزرگی و خاص بودن این اتفاق را نشان دهد، ساخته نشده است. در این گزارش، به تعدادی از مستندهای ایرانی و خارجی اشاره کرده‌ایم که تسخیر لانه جاسوسی محور آنها است.

کارگردان مستند، با اعلام اینکه دو سال زمان برای پژوهش صرف کرده، اعلام کرد: «در تولید آتمان، کار پژوهشی نداریم و تا پژوهش خوبی نباشد، فیلم‌سازی نمی‌تواند درباره آن تولید اثر داشته باشد. ضعف پژوهش هم به این باز می‌گردد که اصلاً کار پژوهشی چندانی نداریم. نهاد‌های مختلفی مانند مؤسسه تاریخ معاصر، حوزه هنری و مرکز اسناد انقلاب اسلامی وجود دارد که بعضاً آموزی‌کاری می‌هم می‌کنند و فعالیت‌های ارضی هم دارند. اما در نهایت کار پژوهشی چشمگیری از آنها نمی‌بینیم. به خاطر این فیلم‌ساز مجبور می‌شود خودش کار پژوهشی انجام دهد. پژوهش تاریخی هم زمان‌بر و سخت است و همین باعث می‌شود خیلی از فیلم‌سازها ترجیح دهند اصلاً سراغ مستند تاریخی نروند. هم اکنون تقریباً همه شخصیت‌های ردیف اول انقلاب اسلامی از دنیا رفته و دسترسی به آنها مقدور نیست و نمی‌توان به راحتی مصاحبه گرفت.»

➤ **۴۴۴ روز**

بعد از تسخیر سفارتخانه آمریکا که امام را حل‌ آن را انقلاب دوم ملت مسلمان ایران معرفی می‌کند، افرادی که در داخل این سفارتخانه فعالیت می‌کردند، به گروگان گرفته شدند. مستند جنجالی «۴۴۴ روز» به کارگردانی محمد شیروانی در اواسط دهه ۸۰ در قالب چهار قسمت ۲۶ دقیقه‌ای ساخته شد و به موضوع ۴۴۴ روز بعد از تسخیر لانه جاسوسی آمریکا در ایران که در سال ۱۳۵۸ اتفاق افتاد، می‌پردازد. پس از تسخیر لانه جاسوسی آمریکا، کارمندان سفارت به مدت ۲۴۴ روز در اختیار نیروهای انقلاب قرار می‌گیرند. این مستند، با شمارش رخداد‌های مهم این ۴۴۴ روز، ابعاد خارجی این بحران و تصمیم شورای امنیت را از جمله قطع روابط دیپلماتیک با ایران از سوی آمریکا، سفر دبیرکل سازمان ملل به ایران، ناکام ماندن حمله نظامی آمریکا در صحرای طیس و نامه «کارتز» به امام خمینی (ره) را روایت می‌کند. در مستند ۴۴۴ روز با دو گروگان‌گیر ایرانی و دو گروگان آمریکایی صحبت شده و ۹۵ درصد تصاویری که مورد استفاده قرار گرفته در کشور آمریکا مقابل دوربین رفته ۴۴۴ روز، مستندی مصاحبه‌محور است و با عده‌ای از دانشجویان حاضر در جریان گروگان‌گیری از جمله شیخ الاسلام، پرویزدیان پرست، طیبیه ضرغامی، معصومه نوره‌محمدی، مجید تفرشی تاریخ‌نگار آرشیو بریتانیا و منصور لاریجانی فرمانده وقت هم مصاحبه کرده. تلاش نویسنده بیشتر از آنکه نشان دادن جنبه تکنیکی و هنری موضوع باشد، خواسته تا به‌عنوان یک دانشجوی خط امامی و فعال در انجمن‌های اسلامی دانشجویان، نوع روایت تاریخی و سیاسی روایان و سازندگان را مورد نقد قرار دهد.

ایمان گودرزی، کارگردان مستند ۴۴۴ روز، با بیان اینکه تلاش کردیم یک سری از ناگفته‌ها از این اتفاق تاریخی را ارائه دهیم، افزود: «یکی از این ناگفته‌ها این بود که قبل از اینکه سفارت آمریکا در ۱۳ آبان تسخیر شود یکبار دیگر توسط سازمان‌های چپ اعم از فدائیان خلق و مجاهدین خلق تسخیر شده بود و ۱۳ آبان دفعه اولی نبود که این اتفاق افتاد که در دفعه اول این اقدام مورد حمایت امام خمینی (ره) قرار نگرفته و سریعاً سفارت تخلیه و به آمریکایی‌ها تحویل داده می‌شود. اما در بار دوم مورد حمایت امام خمینی (ره) قرار می‌گیرد.»

گودرزی برخی از اتفاقات مختلف را مرتبط با تسخیر لانه جاسوسی اعلام کرد: «در رابطه با شروع ۸ سال جنگ تحمیلی مستنداتی وجود دارد. حتی در رابطه با شهادت شهید مطهری توسط گروهک فرقان هم اسنادی وجود دارد که این گروهک بالانه جاسوسی در ارتباط بوده است. در این مستند تمام توطئه‌های سال‌های اول انقلاب اعم از بحث‌های خلق عرب، خلق بلوچ و… تروهایی مختلف با سفارت آمریکا ارتباط پیدا می‌کند. این مستند جوای این است که اسناد چه می‌شود؟ ارتباطات چه بوده؟ داستان بنی‌صدر و لو رفتنش بین اسناد چیست؟ در مستند ۴۴۴ روز، نکاتی در رابطه با موسوی خوئینی مطرح شده است؛ گودرزی در این باره گفت: «ناگفته‌های دیگر در این مستند رابطه آقای موسوی خوئینی‌ها با برخی افراد و دانشجویان و سمت او در آن زمان است که البته علم‌رغی تلاش ما و هماهنگی‌های صورت گرفته آقای خوئینی‌ها هیچ وقت به ما پاسخ نداد و حاضر نشد جلوی دوربین قرار بگیرد.»

➤ **مستند گروگان‌ها/ Hostages**

تسخیر لانه جاسوسی رویدادی است که هم بر ایران و هم آمریکا تأثیرات متفاوتی را به جای گذاشته است. مستند «گروگان‌ها»، در چهار قسمت به این موضوع می‌پردازد. قسمت اول با نام «تخت طاووس» به بررسی رهبری امام خمینی (ره) و به وقوع پیوستن انقلاب اسلامی می‌پردازد. قسمت دوم با نام «لانه جاسوسان» از تحصن ۴۸ ساعته نزدیک سفارتخانه آمریکا گفته و اینکه درنهایت این تحصن منجر به تسخیر لانه جاسوسی شده است. قسمت سوم متناسب با موضوع طوفان شن و دولت کارتز برای نجات گروگان‌های آمریکایی است. قسمت چهارم با نام «معامله» به موضوع انتخابات آمریکا می‌پردازد. این مستند به گفته سازندگان سعی دارد اتفاقات واقعی را نشان دهد اما در برخی تحلیل‌ها نگاهش همسو با دولت آمریکاست و به اتفاقاتی که در لانه جاسوسی افتاده بود و اسنادی که پیدا شد، اشاره نکرده است.